

LANDMAALINGEN 1768—1772.

AF HENRIK LARSEN.

Vort Land fik under Christian den 5. en Matrikel, hvis Betydning for Forskningen af Danmarks Forhistorie ikke kan vurderes højt nok paa Grund af alle de Oplysninger, der blev tilvejebragte i Anledning af Forarbejderne til den, selv om ikke alle vore Historikere har faaet Øjnene aabne derfor.

I Retfærdighed var den et betydeligt Fremskridt fra Matriklen af 1664, men om den er helt retfærdig er naturligvis et Spørgsmaal, som er vanskeligt at afgøre. Man kan imidlertid enkelte Steder finde betydelig Forskel paa dens Hartkorn og den nuværende Matrikels, selv om maaske noget af Skylden kan ligge hos denne. Saaledes er Hartkornet for Rørby Sogn ved Kallundborg efter den gamle Matrikel c. 432 Tdr, men efter den nuværende kun c. 286 Tdr. For en enkelt By Uggerløse er Forskellen endnu større, idet Hartkornet her var c. 159 Tdr. og nu er c. 99 Tdr. Noget lignende har maaske Medlemmerne af den 27 Okt. 1767 nedsatte Landkommission følt; thi paa Foranledning af denne Kommission befalede Kongen 7. Marts 1768¹⁾ Rentekammeret at give Forslag om en Opmaaling og Kortlægning af hele Landet (Bornholm undtagen), ikke alene af Agerjorden, men ogsaa af al uopdyrket Jord, da den gamle Matrikel ikke var udført med den fornødne Nøjagtighed og Ensartethed. Der skulde oprettes 2 eller 3 Landmaalingskontorer og ansættes mindst 12 edsvorne Landmaalere, og Arbejdet skulde begynde 1. August s. A.

Hvem af Landkommissionens Medlemmer det er, der har udfattet Tanken om denne nye Matrikulering, vides ikke.

Rentekammeret udarbejdede derefter et Forslag til Opmaalingen samt en Instruktion for Landmaalerne, begge daterede 18. April s. A., som fik kongelig Stadfæstelse ved Resolution af 26. April 1768²⁾, der befalede at paabegynde Arbejdet, dog skulde der foreløbig ikke foretages nogen Hartkornsberegning.

Rentekammeret foreslog at begynde med Antvorskov og

¹⁾ Kabinetstyrelsen i Danmark 1768—1772. 2, S. 4 ff.

²⁾ Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokol for 1768. Nr. 49.

Vordingborg Amter og derefter at fortsætte i Københavns og de øvrige Nordsjællandske Amter, altsaa først paa Kronens Gods, og siden at tage fat paa det øvrige Sjælland.

Nye Landmaalingskontorer foresloges ikke oprettede, da man mente, at det alt bestaaende kunde besørge Arbejdet. Der skulde begyndes med 12 Landmaalere, hver i sit Sogn og hver med sin Protokollist, der, hvis han egnede sig dertil, skulde oplæres til at være Landmaaler. Disse skulde saa opmaale Landet samt affatte Kort og Maalebøger.

Ledelsen blev betroet til Overlandmaaler senere Professor Bugge og en Kommission bestaaende af Amtmanden over Ringsted og Sorø Amter Reitzenstein, Vicelandsdommer, Justitsraad Tyge Rothe og Kammerraad Jens Astrup. De to sidste blev dog senere erstattede af andre.

Man gik i Gang med Arbejdet til den fastsatte Tid og havde omtrent faaet de to førstnævnte Amter opmaale, da Struense blev styrtet, og en ny Regering kom til Magten. Om denne har paavirket Rentekammeret, vides ikke, men der maa i alt Fald have rejst sig en Stemning hos dette mod at fortsætte Arbejdet, førend det havde forestillet sine Grunde mod Arbejdets Fortsættelse for Kongen. I dets Forestilling, dateret 18. Maj 1772¹⁾, angiver Rentekammeret disse. De var, at en Formindskelse af Hartkornet vilde bringe Kongen Tab, og at en Forhøjelse vilde Landbruget ikke være i Stand til at udholde, desuden henviste det til, at en Forandring i Hartkornet vilde forandre alle Jordegodsers og faste Ejendommers Priser. At Hartkornet for hele Landet jo kunde blive uforandret, synes Rentekammeret ikke at have tænkt paa. Tilsidst kom det ind paa Omkostningerne. Der var ialt opmaalt 11726 Tdr. Hartkorn, og Omkostningerne havde været 21446 Rdl. eller efter dets Beregning $1\frac{2}{3}$ Rdl. pr. Tdr. Hartkorn²⁾). For hele Landet, 372,840 Tdr. Hartkorn, vilde Omkostningerne altsaa blive 681,897 Rdl. Hertil kom endnu andre Udgifter, hvis der skulde finde en Matrikulering Sted.

Det kunde have anført endnu en Grund mod Arbejdets

¹⁾ Det danske Kammers Relations- og Resolutionsprotokol for 1772. Nr. 88.

²⁾ I Virkeligheden bliver Beløbet c. 1 Rdl. 80 Sk.

Fortsættelse, nemlig at det vilde tage over 100 Aar, førend Opmaalingen af Landet var tilendebragt, hvis der ikke blev arbejdet med større Kraft, end der hidtil var gjort, hvor man havde været $3\frac{1}{2}$ Aar om at maale 11726 Tdr. Hartkorn eller ikke engang en Tredivetedel af Landet.

Fra Rentekammeret gik Forestillingen til Finanskollegiet, som saa lidt anderledes paa Sagen. Det fandt, at en Opmaaling af Landet kunde være ønskelig, ligesom de matematiske Videnskaber kunde fremmes ved at duelige Geometere her fandt Ansættelse, saa at man ikke behøvede at frygte for at mangle saadanne; desuden var der mange Steder, især i Jylland, nye opbrudte Jorder, der kunde forøge de kongelige Intrader, hvis det var Meningen, at Landmaalingen sigtede til en ny Matrikulering. Finanskollegiet mente derfor ikke, at det var raadeligt at ophæve Landmaalingen, men at der aarlig anvendtes 4—5000 Rdl. til dens Fortsættelse. Dette Beløb var noget mindre end, hvad hidtil var anvendt.

Kongen eller Regeringen tog imidlertid ikke meget Hensyn til dette Forslag. Ved kgl. Resolution af 3 Juni 1772 blev det bestemt, at naar Antvorskov og Vordingborg Amter var opmaalte, skulde Arbejdet ophøre¹⁾.

Videnskaben fik indrømmet 600 Rdl. aarlig, for hvilket Beløb Videnskabernes Selskab skulde forøge Antallet af sine Landmaalere ved den da begyndte Opmaaling af Landet, som foreligger i Videnskabernes Selskabs Kort.

Den paabegyndte Opmaaling fik altsaa ikke nogen Betydning for det danske Landbrug. Derimod har den givet os en Samling udmærkede Kort, som viser vore Landsbyer og deres Marker, saaledes som de saa ud, førend Udskiftningen flyttede Gaardene ud paa Marken og udslettede paa denne den gamle Inddeling i Vange, Agerskifter og Agre.

Det meste af Materialet fra denne Opmaaling opbevares i Matrikulsarkivet i København og bestaar af 1. Kort, 2. Opmaalingsprotokoller, 3. Taksationsprot. og 4. Beregningsprot. Desuden findes der 4 Protokoller Nr. 1854 A til D indeholdende In-

¹⁾ Ekstrakter af Finanskollegiets Forestillinger 1772 Nr. 2, S. 740.

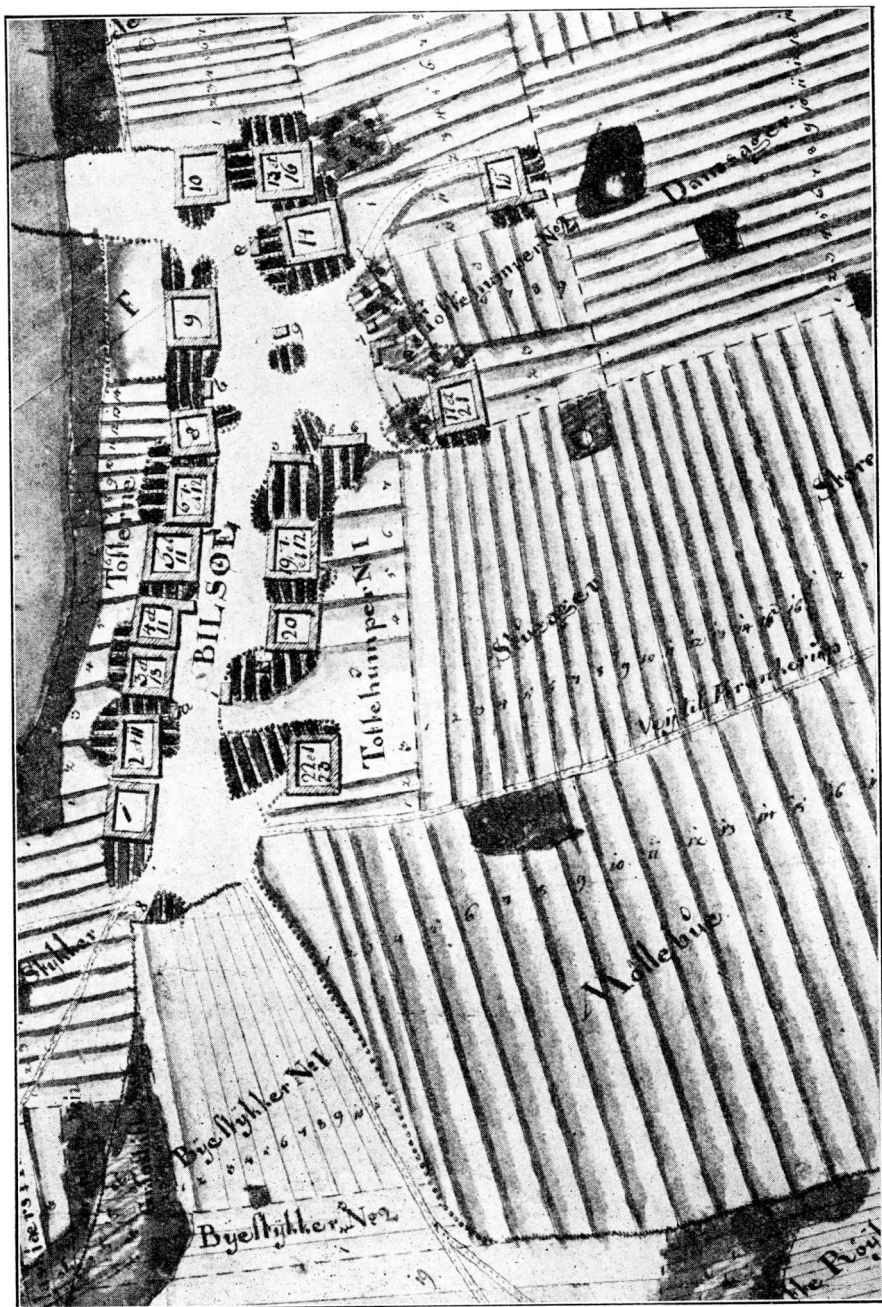
struktioner, Korrespondance, Afregning med Landmaalerne m. m. Kortene er optagne saaledes, at 100 danske Alen paa Kortet er $\frac{1}{2}$ Decimaltomme. Det er den samme Maalestok 1:4000, som er benyttet paa Udskiftningskortene og som Følge heraf ogsaa paa de nuv. Matrikelskort. Nogle af Kortene er da ogsaa blevne benyttede ved Udskiftningen og enkelte ved den nuv. Matrikulering, flere blev dog kasserede som ubrugelige ved denne.

Instruktionen for Landmaalerne indeholder udførlig Oplysning om, hvorledes Kortene skulde optages. De skulde optages paa Maalebord paa Mensulæ Blade, der omfattede et Areal, der var 3000 Alen langt og 2000 Alen bredt, disse Blade skulde senere om Vinteren i Landmaalingskontoret sammensættes til eet Kort, der skulde opbevares i det nævnte Kontor. Et andet Kort skulde derefter tegnes efter dette, hvilket Landkommissionen eller de Kommissioner, som afløste den, skulde have.

Fra Antvorskov Amt findes ogsaa som Regel 2 Kort fra hver By eller Sogn, men fra Vordingborg Amt derimod kun et. Muligvis skyldes dette, at Inspektør Baden paa Beltringegaard efter Anmodning har faaet det andet Eksemplar udleveret. Det ene af Kortene, Originalen, er betegnet som Concept Carte, og det andet som Carte. Det sidste er det smukkeste udførte, bl. a. langt mere farvelagt end det første; forøvrigt er Indholdet omtrent det samme. Begge Kortene er opklæbete paa Lærred.

Paa disse Kort finder man først Landsbyerne med deres Kirker, Gaarde og Huse med tilliggende Haver samt Gadejorder med Gadekær m. m. Gaardene er ofte nummererede. Numrene stammer fra den Fortegnelse over Gaardene, som findes anført i Opmaalingsprot. I enkelte Tilfælde er Numrene de samme som i Matriklen 1688. Fra Øvrigheden skulde Landmaalerne have en Fortegnelse over Beboernes og Gaardenes Hartkorn, samt deres Numre fra 1688. Disse skulde ifølge Instruktion af 2. Sept. 1768 for Kommissarierne¹⁾ males eller udhugges paa hver Gaard, en Bestemmelse som vel næppe er blevet overholdt. For øvrigt kendte man vist ikke altid de gamle Numre i de Landsbyer, hvor Hartkornet var blevet delt lige mellem Byens Gaarde.

¹⁾ Prot. Nr. 1854 A. Side 2.

Paa Kortet finder man endvidere Navnene paa Byens Vange samt Gærder, Skel og Veje, alle Agerskifterne med deres Navne, hvis Grænser er tydelig angivne, og hver enkelt Ager, som er afsat i sin rette Størrelse. Agerne er nummererede, og det fremgaar af Opmaalingsprot., hvilken Mand der brugte dem. Man ser af Kortet, at mange Agerskifter og Agre baade omfattede Agerland og Eng. Ligeledes finder man Moser, Vandløb, Bakker og Høje betegnede, samt Overdrev og Skove, hvor der gøres Forskel paa Over- og Underskov. Kortene omfatter undertiden en enkelt By, undertiden flere Byer eller hele Sognet.

Paa Side 41 vil man finde gengivet et lille Stykke af Kortet over Bildsø By og Mark, nu i Slagelse Hd., men forhen i Løve Hd. Det er fotograferet i naturlig Størrelse, Kortets Maalestok er 1:4000. Kortets Titel lyder: CARTE over BILSØE BYE og MARKER som ligger udi KIRKESTILLINGE SOGN LØVE HERRED ANTVORSKOV AMT og som efter det Høylovlige Rentekamer Collegii Ordre ere optagne af *C. Ehlers* Aar 1769. Kortet er tegnet saaledes, at magnetisk Nord er opad, det samme er Tilfældet med andre Kort; paa nogle siges ikke om Kompassrosen viser magnetisk Nord, men det er vel ogsaa Tilfældet med dem. Billedet er ved Fotograferingen taget saaledes at misvisende Nordøst paa det nærmeste er opad.

Opmaalingsprot. eller Ager- og Engprot. indeholder som Regel først en Fortegnelse over Byens Gaarde og Huse, undertiden tillige Hartkornet. Derefter indeholder de Opmaalingen af alle Byens Agre og Engskifter, idet de først anfører Vangens Navn, derefter Agerskiftets Navn. Derefter angives det, i hvilken Retning Agerne i Agerskiftet løber og fra hvilken Side de er maalte. Dernæst anføres de enkelte Agre. Først nævnes Ejerens og Brugerens Navn, derefter dens Nummer i Agerskiftet. Derefter dens Bredde i hver Ende med Angivelse af hvilken Ende det er, og Længden af Ageren i Midten. Derimod er Arealet ikke udregnet. Saafremt noget af Ageren er Eng, anføres Maalene for hver Del, og det angives tillige, hvor paa Ageren Engen findes. Undertiden er der een Protokol for Agerjorden og een for Engen, selv

om baade Agerjorden og Engen hører til samme Ager. Af disse lige-
som de følgende Protokoller findes som Regel 2 Eksemplarer.

Taksationsprot. er indrettede som Opmaalingsprot., men indeholder istedetfor Agernes Maal Taksationen af dem foretaget af 4 Mænd, hvoraf de 2 var udvalgte af Sognets Beboere og de 2 af Øvrigheden. Jorden skulde ifølge Instruktionen af 2 Sept. 1768 deles i 3 Sorter: God Jord, middelmaadig Jord, samt ond og slet Jord efter dens Godhed. Som Prøve paa Taksationen skal her anføres nogle Eksempler fra Kirkehelsinge Mølle Mark, »Røde Dys. Halvdelen middelmaadig og Halvdelen ond. Kold og sidlændig Muld og Sand med noget Ler. Til Havre.« Støvle-
beks Holme. Jordens Beskaffenhed som forrige, men »Til Rug og Havre«. De smaa Kaalagre. »Middelmaadig. Sandagtig Muld og Ler og sidlændet. Til Rug.« Taksationen er som Regel først skrevet med Blyant. Engene blev takserede til saa og saa mange Læs eller Lispund (1 Læs = 32 Lispund) godt Hø eller Mosefoder, dog blev hele Agerskiftets Eng takseret under et, den enkelte Brugers Andel blev ikke særskilt takseret. Man vil, da man jo kender Engenes Areal, kunne udfinde, hvor meget Hø der avledes i Forhold til Arealet. Over Skovene, som blev takserede til Svins Olden, findes der Beskrivelser og ligesaa over Overdrevene, der blev ansatte til Høveders Græsning. Begge Dele blev takserede af 8 Mænd, hvoraf de 4 var udvalgte af Sognet og de 4 af Øvrigheden. Som man vil se, er det det samme Taksationsprincip, som blev anvendt ved Matriklen af 1688.

Desuden findes i disse Protokoller nogle korte Bemærkninger om Landbruget, ofte dog indskrænket til en Bemærkning om, at man benyttede Trevangsbruget; ligeledes finder man Forslag til Forbedringer i Landbruget: f. Eks. Vandets Afledning. Tillige finder man Oplysninger om Vind- og Vejrmøller, Teglværker og Kalkbrud, hvis saadanne fandtes og andet, der kunde have økonomisk Betydning.

Beregningsprot. kan være mere eller mindre udførlige. I første Tilfælde finder man Oplysninger for hvert Agerskifte om dets Indhold af Ager, Eng o. s. v., ligeledes Oplysning om hvert Hus's og hver Gaards Grund og Have o. s. v. I Reglen er Proto-

kollerne dog ikke saa udførlige. Beregningen er da opført paa et Ark Papir og ligger ofte i Opmaalingsprot. Man finder da, hvor meget hver Vang og hele Marken indeholder af hver Slags Jord, derimod undertiden ikke Byens eller Vangens Areal sammentalt. I Kirkestillinge Sogn findes der Oplysning om, hvor stort Areal hver Vang og Byen havde af Eng, Moser, Tørvejord, Veje, Gærder, Vandsteder, samt under et af Høje og Stendysser. Desuden angives Arealet af Bygrunden, samt hvor meget der af denne var Agerland. For Sognebyens Vedkommende er Præstens Jord opført for sig selv. Fra andre Sogne finder man Oplysning om Arealet af Skovene, baade hvad der var bevokset med Storskov og med Krat, ligesaa Overdrevenes Størrelse o. s. v.

Faarstrup Sogn havde da et Areal ifølge Opmaalingen af 1600 Tdr. Land, hvoraf 1183 Tdr. Land var Agerland. Til Sammenligning kan anføres, at det Areal, som 1682 var under Plov, var 1076 Tdr. Land, altsaa noget mindre, og det samme synes ogsaa at være Tilfældet andre Steder. Men maaske kan Forskellen stamme fra den Maade, hvorpaa Marken er maalt. I Aaret 1682 blev hver Ager maalt for sig, og Arealet er Summen af de enkelte Agers Areal. Ved den anden Opmaaling er der ikke sket nogen Udregning af de enkelte Agers Areal. Hele Agerskiftet maa være opmaalt paa Kortet, og man maa have forudsat, at der intet Mellemrum var imellem Agerne, eller ogsaa regnet dette med til Agerne og som Agerland.

I Sognet er der 2 Byer Faarstrup og Snekkerup, hvis Areal var henholdsvis 1188 og 412 Tdr. Land. Ifølge den nuv. Matrikel er Arealet henholdsvis 1183 og 432 Tdr. Land, altsaa ikke saa lille en Forskel for Snekkerup, den mindste Bys Vedkommende, og det endskønt det gamle Kort er benyttet ved Matrikuleringen for denne By, og altsaa Opmaalingen begge Gange foretaget paa det. En Del af Forskellen kan maaske skyldes Skelrettelser ved Udskiftningen, men saadanne forklarer næppe hele Forskellen.

Af disse Kort og de tilhørende Beregninger over Arealet ser man, at en stor Del af Landet endnu henlaa udyrket særlig som Mose og mere eller mindre produktiv Eng, og at Forhol-

dene da var langt nærmere dem i Aaret 1682 end i Nutiden. I Faardrup Sogn udgjorde Agerjorden 1183 Tdr. Land, Engene 301, Moserne 72, Vejene 15, Gærderne 4 og Bygrunden 25 Tdr. Land.

Hvis man vilde sammenligne Agerfordelingen 1682 med den, som man finder i Opmaalingsprot., vilde man vistnok i de fleste Tilfælde finde, at en Gaard ikke havde de samme Agre 1682 og 1768. Grunden hertil er den, at Gaardene i de fleste Byer er gjort lige store i Hartkorn, hvad der har bevirket, at man har omrebet Marken. Man finder da ogsaa ofte, at Agrene til de fleste Gaarde er lige brede i Modsætning til Forholdene i Markbogen 1682, hvor der er stor Forskel i saa Henseende. Der findes dog enkelte Byer, hvor Agerfordelingen er forblevet uforandret, og hvor Hartkornet for de fleste Gaarde er det samme som i Aaret 1682, f. Eks. Faardrup. I denne By har dog uheldigvis Gaardene paa Kortet ikke Numre, saa det bliver vanskeligt at udfinde deres Beliggenhed.

Forøvrigt synes man snart at have fordelt Agrene paa en og snart paa en anden Maade mellem Byens Gaarde. I nogle Byer finder man Gaardene tildelt Agre i nogenlunde den samme Rækkefølge i de fleste Agerskifter. En nærmere Undersøgelse vil da vise, om der er nogen Forbindelse mellem denne Rækkefølge og Gaardenes Beliggenhed i Byen. I andre Byer finder man en Slags Bolsinddeling, f. Eks. i Kirkestillinge, skønt Gaardene her, 13 i Tallet foruden Præstegaarden, var af samme Hartkorn.

Fra Antvorskov Amt er der Kort og Protokoller fra hele Slagelse Hd., med Undtagelse af Boeslunde og Taarnborg Sogne samt Korsør Købstad, derimod findes der Kort o. s. v. fra Slagelse. Fra Vester Flakkebjerg Hd. er der Kort o. s. v. fra 7 Sogne nemlig: Flakkebjerg, Skørpinge, Faardrup, Sørbymagle, Kirkerup, Gimlinge og Tingjellinge. Fra Øster Flakkebjerg Hd. findes der Kort o. s. v. fra Haldagerlille og Krummerup Sogne. Af Alsted Hd. blev Byen Lindebjerg i Lynge Sogn opmaalt. Desuden findes der et »Speciale Charte« over det Antvorskovske Distrikt i Maalestok 1:25000. Endvidere findes der i Landsarkivet 3 Opmaa-

lingsprot. fra Nordrup og Sønderup Sogne, hidrørende fra Nordruplunds Godsarkiv. Der findes dog ogsaa Eksemplarer af disse Protokoller i Matrikulsarkivet.

Fra Vordingborg Amt findes der som omtalt i Reglen kun et Kort for hver By eller Sogn, ligesom ogsaa Beregningsprot. mangler. Disse sidste er muligvis ogsaa blevne tilsendte Inspektør Baden. Fra Hammer Hd. er der Kort o. s. v. fra Hammer, Køng, Sværdborg og Kastrup Sogne. Fra Baarse Hd. findes der Kort o. s. v. fra nogle Byer i Snesere Sogn, fra Baarse, Beldringe, Udby, Ørslev og maaske flere Sogne. Opmaalingsprot. og Taksationsprot. findes desudeu fra Kallehave og Vordingborg Sogne, derimod vist ikke fra Mærn Sogn, skønt dette Sogn ogsaa blev opmaalt¹⁾. Fra Sognet findes et Kort uden Titel paa Papir, som maaske stammer fra denne Opmaaling. Kortene fra Vordingborg Amt ligger i Matrikulsarkivet tildels blandt »Ældste Originalkort«, medens de øvrige Kort fra denne Opmaaling ligger for sig selv. Iøvrigt synes det, som om man ikke er blevet rigtig færdig med Opmaalingen i dette Amt, som var det sidste, der blev maalt. I flere af Protokollerne mangler saaledes Maalene paa Agrene eller Taksationen.

I Følge Begæring af Grev Holstein blev der ved kgl. Resolution af 7. Maj 1771²⁾ givet Befaling til, at Vallø Stift ligeledes skulde opmaales for kongelig Regning, og at 2 af Landmaalerne skulde besørgede det. Hvis dette er blevet udført, maa Kortene findes i Arkivet paa Vallø. Ligeledes blev paa en Begæring fra Borgmester Rothe, om at Københavns Stads Godser maatte blive opmaalte, 2 Landmaalere sendte derhen. Der synes imidlertid ikke at findes Kort fra denne Opmaaling, hverken i Matrikulsarkivet eller i Københavns Raadstuearkiv.

Sammen med de anførte Kort skal her nævnes nogle Kort og Protokoller fra Nordsjælland, som Landmaalerne efter Ordre udførte, nemlig Opmaalingsprotokoller fra Virum, Vedbæk, Trørød, Bagsværd og Tisvilde, Beregning over Bloustrød Bys Jorder, samt Kort over de nævnte Byer undtagen Bagsværd.

¹⁾ Prot. 1854 C. Fol. 31.

²⁾ Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. 2, S. 98.